

Л.Б. Ісмаїлова,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)

Психологічний аспект взаємодії і рівності суб'єктів кримінального судочинства

Ключові слова: психологічні взаємовідносини, рівність сторін, процесуальні функції, суд, прокурор, захисник.

Успішне вирішення задач кримінального судочинства неможливе без чіткого дотримання моральних норм у процесуальній діяльності суб'єктів. Деякі з моральних положень знайшли пряме відображення в кримінально-процесуальних нормах, ряд моральних принципів відбиті у них опосередковано. Виходячи з завдань кримінального судочинства, необхідно визначити оптимальні передумови морального, психологічного порядку, що на рівні міжособистісних взаємовідносин суб'єктів сприяли б вирішенню цих завдань, давали можливість направити діяльність суду на забезпечення справжньої процесуальної рівноправності сторін, створення психологічного комфорту в процесі.

Відносини сторін кримінально-процесуальної діяльності принципово регламентовані нормами процесуального законодавства, у яких закладені основи їх співробітництва відповідно до задач цих суб'єктів в області кримінального судочинства. Глибока повага до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, увага до позиції і думок сторін у процесі створюють не тільки обстановку психологічного комфорту, але і є тим тлом, що дозволяє без упередженості, спокійно вивчити обставини справи, а отже, — забезпечити повноту, всебічність дослідження доказів, прийняти справедливе рішення. Крім того,

висока моральна культура судді й інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності виключає формально-бюрократичну реалізацію вимог закону, забезпечує правильне рішення задач кримінального судочинства, охорону прав і законних інтересів громадян [15, 125].

Особливе значення надається моральному змісту судової діяльності, що значною мірою повинно сприяти підвищенню ефективності судочинства в цілому через взаємодію суб'єктів. Практика не дає підстав у даний час стверджувати, що відносини суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності в їх морально-психологічному плані можуть до кінця бути визнані задовільними [14]. У психологічному плані керівна роль суду при судовому розгляді конкретної кримінальної справи ускладнена тим, що суд практично не формує якісний склад суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, у зв'язку з чим не в змозі цілком спланувати хід розвитку їх взаємодії. Однак потреба вступу у взаємодію із суб'єктами в умовах судового розгляду зумовлюється тими завданнями, що сконструйовані нормами закону, у силу чого спілкування тут чітко регламентовано стосовно розподілу функцій у способах встановлення і підтримання контакту, виборі засобів спілкування, прийомів передачі інформації. Тому в спілкуванні під час

судового розгляду, як і в кожному діловому спілкуванні, майже цілком відсутній елемент фатичності (вид вільного, безцільного спілкування між людьми, у процесі якого обмін висловлюваннями здійснюється тільки для підтримки контакту) [4].

За такого становища, якщо одна сторона неправильно будує взаємини, роль суду й полягає в умінні знайти таку форму спілкування суб'єктів, створити такі соціально-психологічні передумови, за яких оптимально реалізовувалися б права сторін. Тому реальне забезпечення професійної процесуальної рівності сторін повинно стати головним діючим початком у діяльності суду з організації і керівництва процесом [16].

Законодавець не тільки регламентує коло прав і обов'язків кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності (ст. 262-268 КПК України), але і закріплює принципову основу взаємодії всіх суб'єктів з реалізації своїх прав, вводячи в ст. 261 КПК положення, за якими обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, а також цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники в судовому розгляді користуються рівними правами з представлення доказів, участі в дослідженні доказів і заяві клопотань.

Але встановлюючи права й обов'язки сторін кримінально-процесуальної діяльності, норми кримінально-процесуального права не можуть самі по собі гарантувати їх здійснення, відповідно до відбитих в них цілей кримінально-процесуального права. Більше того, найдосконаліший закон, що доводить до відома адресата відповідне правило поведінки, може (за неправильного його застосування) викликати результати, протилежні закладеним у ньому цілям. Важливим тому є не тільки те, що передбачають норми права, але й хто і як їх здійснює.

Тому у процесі пізнання об'єктивної істини ми не можемо не враховувати значення вольових і емоційних моментів, моральних ідеалів, властивостей характеру, соціальних симпатій і антипатій, що відіграють не останню роль у формуванні

переконань [19]. Не слід відкидати і роль соціально-психологічних процесів у період спілкування сторін, таких як адаптація, комунікація, ідентифікація й інтеграція. Якщо адаптація характеризує процес пристосування сторін до вимог правових норм у судовому розгляді, то суду необхідно повною мірою створювати психологічну можливість якнайшвидшого плинного адаптаційного періоду в процесі слухання справи, використовуючи всі можливості спілкування суб'єктів і постійно підкреслюючи зовні виражене шанобливе ставлення до них і здійснюючи чітке і реальне забезпечення незаперечно рівних можливостей у здійсненні повною мірою наданих законом кожного прав і свобод [18].

Психологія судової діяльності будується на вивченні як загальнопсихологічних (сприйняття, настанови, мислення, уява, пам'ять та ін.), так і соціально-психологічних (розуміння людьми один одного, авторитетність особистості, колегіальність ухвалення рішення, конформізм і ін.) характеристик усіх учасників судового процесу та їхніх взаємовідносин. Психологічний аналіз судової діяльності дає можливість побачити найбільш складні її сторони і розробити рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності правосуддя [5].

Психологічні особливості процесуальної діяльності суду пов'язані з такими обставинами: 1) чітким порядком розгляду справ у суді (точна правова регламентація процедури); 2) стадійністю здійснення діяльності (процес проходить декілька точно визначених етапів); 3) рівним здійсненням сторонами своїх процесуальних прав; 4) зовнішніми умовами, в яких здійснюється правосуддя (зал судового засідання, технічне оснащення процесу, наявність атрибутики тощо).

Необхідною умовою правильної побудови взаємин у процесі судового слідства є адекватне меті і завданням процесу поведження всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Тому до завдання суду входить організація такої взаємодії, за якої реалізація окремих завдань кожного суб'єкта сприяла б досягненню об'єктивної

істини, а не суперечила б їй. У цьому плані організація взаємодії повинна максимально сприяти реалізації всіх процесуальних можливостей суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

З урахуванням того, що взаємодія сторін має цільову спрямованість — переконати у своїй правоті суд — усі висловлювання сторін прямо чи опосередковано звернені до суду. І тут, безумовно, у лінії поведінки суду повинно превалювати уміння вислухати людей. Гнітюче враження залишають судові засідання, у яких під час свідчень підсудних чи інших осіб суд, так само як і інші суб'єкти, чимось зайнятий, учасники перемовляються один з одним, виявляючи байдужість до суб'єкта, що дає свідчення.

Неприпустимим є як прояв брутальності в процесі судового засідання, а також будь-яких жартів, “загравання” із суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, що веде до зниження виховного значення процесу, додає йому легковажності, а то й цинічності стосовно підсудного [9].

Діяльність суду й інших учасників судового процесу дуже різноманітна, складна і відповідальна, тому що саме суд покликаний вирішити кримінальну справу по суті і винести відповідний вирок. Щоб сформована громадська думка не завдала шкоди інтересам правосуддя, судді повинні дуже обережно ставитися до неї і не піддаватися її тиску. Суддя повинен стояти вище цього у здійсненні свого високого завдання, заснованого не на тимчасових враженнях, а на вічних і незмінних основах правосуддя [8].

Встановлення істини у конкретній кримінальній справі — проблема не тільки правова. Моральний аспект встановлення істини є не менш важливим в роботі судді. Про це неодноразово висловлювався і видатний процесуаліст радянського періоду М.С. Строгович: “...Проблема істини в кримінальному процесі — це не тільки правова, але й у неменшій мірі етична проблема”, що “...в етичному плані досліджена дуже мало і слабо” [13]. З часу, коли були сказані ці слова, багато що змінилося. Однак встановлення

істини судом, як і раніше залишається не тільки важливим юридичним завданням, а й питанням моралі в кримінальному судочинстві. Якщо ж моральність приноситься в жертву іншим цілям, якими б важливими вони не були, істина зникає, а вирок чи рішення не досягають вищої мети, вони не справедливі.

Варто почати з того, що всі професійні учасники кримінального судочинства: слідчий, прокурор, адвокат, маючи кінцевою метою здійснення правосуддя, працюють зрештою на правосуддя. Підсумком цієї багатолітньої і різнобічної роботи є поява на суддівському столі справи, крапку в якій може поставити тільки суд. Ця крапка — вирок. Будь-яке рішення суду проголошується ім'ям України. Звідси і широкі владні повноваження, з чого випливає висока моральна відповідальність за якість прийнятого рішення. В основі рішення, вироку лежать такі критерії, як законність і обґрунтованість, які знімають конфлікт між правом і мораллю, що і визначає поняття справедливості.

Однак судова практика вказує на те, що більшість рішень визнаються справедливими лише однією зі сторін, інша сторона судової суперечки, що прогнала процес, не вважає рішення справедливим. Так само обстоїть справа і з оцінкою вироку суду — якщо задоволена позиція державного обвинувачення то, як правило, протестують підсудний і його захисник. Саме тому серед основних критеріїв для справедливого рішення, вироку є їхня обґрунтованість, тобто відповідність висновків, покладених в основу вироку суду, фактичним обставинам справи, якщо останні знайшли своє підтвердження в судовому засіданні. Процесуальне доведення чи спростування обставин справи створюють основу для правильного обрання і застосування матеріального закону.

Повне і неупереджене дотримання процедури дослідження обставин справи і правильне застосування закону у своїй сукупності є основою мотивування й аргументації вироку суду. Дослідження фактів і аргументація пояснюють хід міркувань

судді чи суду і додають його висновкам переконливості, а рішенню — силу справедливості. До аналогічного висновку приходив і М.С. Строгович [15].

Справедливість вироку суду є вимогою кримінально-процесуального закону. Ст. 372 КПК встановлює, що “не відповідним тяжкості злочину й особи засудженого визнається таке покарання, що, хоч і не виходить за межі, установлені відповідною статтею Кримінального кодексу, однак за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як внаслідок м’якості, так і суворості”. Ця норма закону підтверджує тезу про нерозривність законності вироку суду з його моральною суттю.

Таким чином, справедливість в галузі правосуддя стає категорією етико-правовою. “Ця категорія часом уявляється етиками як специфічно моральна, а юристами — як специфічно правова” — вважає Е.А. Лукашова [11, 88]. Ця гра слів зайвий раз переконує, що істина найчастіше лежить посередині, і справедливість, безсумнівно, є категорією етико-правовою.

Не менш важливе значення мають у вирішенні задач кримінального судочинства загальна правова культура суб’єктів кримінально-процесуальної діяльності і професійна культура. У будь-якій організації, де поділ праці визначено, внески, які очікуються і вимагаються від різноманітних учасників, називаються соціальними ролями, до яких належать в тому числі і професійні ролі. Ролі не можуть бути визначені в термінах поведінки самої по собі, а тільки як сукупність взаємних прав і обов’язків. Обов’язок — це те, що людина змушена робити, виходячи з тієї ролі, яку вона відіграє в даній конкретній ситуації. Прокурор як посадова особа органів прокуратури здійснює функцію державного обвинувача. Адвокат (захисник) — особа, професія якої надання юридичної допомоги громадянам і організаціям, у тому числі захисту їхніх інтересів у суді. Такі обов’язки прокурора й адвоката викликають відповідні очікування в їх діях з боку інших людей. Але виступаючи у визначеній професійній ролі, прокурор чи адвокат

володіють також правами стосовно інших учасників того або іншого процесу. Право прокурора й адвоката утворюють експектації (система очікувань, вимог), що звернені до суддів, підсудного, свідків, експертів та інших осіб, які присутні у залі судового засідання.

Важливість і значимість рівності сторін вимагає більш детального її розгляду з етико-психологічного погляду здійснення завдань судочинства. Діяльність прокурора дуже різноманітна, вона пов’язана як з роботою державних органів і посадових осіб, так і з охороною законних інтересів і прав громадян. Головне завдання прокурора в суді — кваліфікований аналіз доказів. Він повинен переконати інших учасників судового розгляду в доброякісності і достовірності цих доказів. У випадку заперечення підсудним своєї вини, обов’язок прокурора розглянути детально докази, які той наводить, показати їхню неспроможність, зіставивши їх з іншими доказами. Якщо ж дані слідства не підтверджують обвинувачення, пред’явленого підсудному, прокурор зобов’язаний відмовитися від підтримання обвинувачення.

Здійснюючи кваліфікацію злочину, прокурору варто розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу, обґрунтувати правильність її застосування, розкрити всі елементи відповідного складу злочину. При обговоренні міри покарання він повинен враховувати особистісні особливості підсудного (ціннісні орієнтації, мотиваційну сферу, стиль його поведінки, основні риси характеру й ін.). Справедливо вважають: при характеристиці особистості підсудного розкривається особистість самого прокурора, його ставлення до людей, розуміння їхніх проблем, рівень його професійної та психологічної підготовки. У діяльності в суді прокурор завжди повинен дотримуватися правила: покарання може досягти мети тільки тоді, коли воно законне, справедливе і строго індивідуалізоване. Психологічний аспект даного правила такий:

— від надмірно суворого покарання може постраждати особистість;

– від надмірно м'якого покарання губиться віра в правосуддя.

“Моральний обов'язок прокурора — проявити стриманість у слові, обдуманість і справедливість у висновках і поряд з осудом доведеного злочину — ставлення до підсудного без черстої однобічності і без образи в ньому почуття людської гідності” [8]. Тільки об'єктивний аналіз державним обвинувачем як позитивних, так і негативних якостей особистості підсудного може сприяти винесенню справедливого вироку.

Психологічно складним елементом прокурорської діяльності в суді є його полеміка з захистом. У своїх висловлюваннях, репліках прокурор не повинен бути голослівним і необ'єктивним. Прояв поваги до адвоката є нормою його поведінки в полеміці з ним.

У кінцевому рахунку всебічний аналіз події злочину прокурором повинен бути спрямований на те, щоб довести: подія злочину мала місце й у його вчиненні винен підсудний. І навіть очевидність справи і визнання провини підсудним не знімає з нього обов'язку доведення обвинувачення. Внутрішнє переконання прокурора в обґрунтованості і законності обвинувачення повинно формуватися на основі доказів всіх обставин справи. Якщо матеріали судового слідства не підтверджують обвинувачення, пред'явленого підсудному, прокурор зобов'язаний відмовитися від обвинувачення. Це дуже складний психологічний крок з його боку: важко переступити через бар'єр, який виник, тому що він сам затверджує обвинувальний висновок. Цим, очевидно, зокрема, і пояснюється майже повна відсутність відмов прокурора від обвинувачення в судовій практиці.

У ході судового розгляду прокурор вступає в полеміку з різними учасниками судового процесу (полеміка з адвокатом, допит підсудного або потерпілого і т. п.). В усіх випадках успіх спілкування забезпечується досягненням психологічного контакту з учасником полеміки, здатністю не припустити конфронтації в спілкуванні з ним. Оскільки державному обвинувачу в

подібних випадках доводиться переборювати протидію осіб, зацікавлених у тому або іншому закінченні справи, то йому важливо дотримуватись спокою, коректного тону, шанобливого ставлення до будь-якого опонента.

“Сила обвинувача — у доказах, а не в епітетах” [8]. Як би не був переконаний прокурор у своїй правоті, якими б необґрунтованими не здавалися йому заперечення підсудного або захисника, він не повинен показувати своє обурення і роздратування. Якщо, приміром, державний обвинувач не згоден із позицією адвоката-захисника, він повинен довести необґрунтованість його тверджень, спираючись на факти і норми закону.

Отже, прокурор, виступаючи в суді у кримінальній справі, обвинувачує від імені держави, що вимагає від нього виняткової скрупульозності аналізу доказів, бездоганно зроблених висновків і високої мовної майстерності. Розглянуті сторони прокурорської діяльності в його обвинувальній промові виступають у комплексі, але кожна вирішує при цьому свої задачі. І чим більш гармонійна професійна структура особистості прокурора, тим вище рівень компетентності, навичок і умінь, професіоналізму в цілому в його діяльності щодо підтримання державного обвинувачення.

Протиставлення доказів обвинувачення і захисту у кримінальній справі дозволяє уникнути обвинувального ухилу, сприяє справедливому вирішенню справи. Проте, незважаючи на протилежні позиції, між сторонами можливі й обов'язкові нормальні ділові взаємовідносини. Основу цих взаємовідносин складає загальна для прокурора і захисника мета діяльності — надавати допомогу у здійсненні правосуддя. Взаємовідносини, що складаються між адвокатом — захисником і прокурором — державним обвинувачем, повинні будуватися на дотриманні кожним із них наданих прав і обов'язків, на розумінні завдань суду.

Спілкування між прокурором і захисником у суді відбувається у деяких формах, зокрема:

— контакт ситуаційно-діловий, що здійснюється для вирішення конкретного завдання судового розгляду;

— контакт статусно-рольовий, який підкреслює соціальну роль осіб, що спілкуються. Це не спілкування двох друзів, які розмовляють у комфортній обстановці, а взаємодія людей, які займають протилежні позиції у одній справі і намагаються досягти переваги;

— контакт пізнавально-оціночний. У судовому розгляді і прокурор і захисник подають суду свої докази, розкривають причини вчинення злочину, дають психологічну характеристику підсудному і т.п. Висловлення одного з них сприймаються іншим, оцінюються і, виходячи з цього, будується відповідне висловлювання;

— контакт міжособистісний — спілкуються особистості, які певним чином ставляться один до одного, відчувають симпатії або антипатії, намагаються вплинути один на одного і т.д.

Таким чином, процесуальне протистояння між адвокатом і прокурором неминує. Не можна не рахуватися з наявністю цілої низки емоційних моментів, різного роду градацій у процесі (байдужність, ігнорування, невдоволення, роздратування, неприязність, що доходять до ненависті), що можуть визначати психологічне тло спілкування сторін. У взаєминах у процесі судового засідання елементи співробітництва розмиваються, згладжуються задачами цих суб'єктів. Однак загальна мета виступає спонукальним мотивом до переваги у відносинах сторін бажання до співробітництва, що можливо тільки в умовах їх професійної процесуальної рівності.

Захист — це функція, протилежна функції обвинувачення. Участь захисника в кримінальному судочинстві — необхідна умова реалізації принципу змагальності, що за своїм змістом має психологічний характер. Цей принцип означає надання обом сторонам (обвинуваченню і захисту) можливості найбільш повно обґрунтувати свої позиції, надати всі необхідні докази і запобігти можливості зловживання своїми правами якоюсь однією стороною.

І.Я. Фойницький вказує, що захист — є відповідь на обвинувачення і складає сукупність прав і заходів, спрямованих на захист невинуватості підсудного та його прав і інтересів перед кримінальним судом [17]. За образним висловлюванням Р.С. Белкіна, захисники — “санітари” кримінального судочинства, їхню роль неможливо переоцінити. Саме від них законодавець чекає своєчасного запобігання судовим помилкам, коли до відповідальності притягається невинуватий, коли покарання не відповідає ступеню суспільної небезпеки вчиненого, коли слідчий і суд ігнорують обставини, які виключають можливість кримінального переслідування чи пом'якшують покарання.

Діяльність захисника в кримінальному судочинстві спрямована на спростування обвинувачення (підозри), на пошук обставин, які виправдовують або пом'якшують провину. Вступаючи в кримінальний процес на прохання обвинувачуваного (підозрюваного), підсудного або з його згоди на прохання рідних і близьких, адвокат — захисник стає повноправним учасником кримінального процесу, беручи на себе всі обов'язки і з цього моменту він вправі без обмеження часу і кількості зустрічатися зі своїм підзахисним, в тому числі якщо останній перебуває під вартою, знайомитися з матеріалами справи, брати участь у слідчих діях, заявляти клопотання й ін.

Для обвинувачуваного (підозрюваного), підсудного (клієнта) і його родичів адвокат стає головним радником, єдиною ниткою, що пов'яже їх і надійним засобом обміну інформацією. Від адвоката чекають реальної допомоги. Взаємини адвоката з клієнтом повинні будуватися на офіційній основі і ні в якому разі не переростати в “нестатутні” відносини, що припускають не передбачені законом взаєморозрахунки, необґрунтовані запевнення і обіцянки [1].

Прийняття адвокатом доручення на ведення кримінальної справи на стадії досудового розслідування ставить перед ним низку професійних і етичних завдань. Нерідко вони поєднуються. Так, п. 16 ст. 48 КПК України забороняє захиснику розголошувати інформацію, що стала

йому відомою в зв'язку з виконанням професійних обов'язків, а Закон України "Про адвокатуру" зобов'язує його зберігати адвокатську таємницю. Обіцянку зберігати адвокатську таємницю містить і присяга адвоката, що уже стосується галузі етичних основ адвокатської діяльності.

Наразі виникає потреба зупинитися на деяких етичних моментах адвокатської присяги, що вимагають перегляду й уточнення. Згадуючи про редакційні штампи типу: "суворо дотримувати", "суворо зберігати", запрошується думка про допустимість "дотримувати" і "зберігати" не дуже суворо. В той же час є сумніви і щодо пропонованої законом присяги, за якою адвокат обіцяє "бути завжди справедливим". Така обіцянка суперечить окремим основним принципам адвокатської діяльності. Об'єктивно справедливість тріумфує, якщо злочин розкритий, а злочинець покараний. Адвокат тріумфує, якщо йому вдається, використовуючи помилки слідчого, домогтися розвалу позиції обвинувачення в суді чи виправдання підсудного, навіть винного у вчиненні злочину, що, за загальними поняттями, не може вважатися справедливим [2].

Якщо адвокат, якого запрошено за відповідну винагороду захищати обвинуваченого, підсудного і за його рахунок займатися пошуками справедливості як такої, він неминує прийти до конфлікту з інтересами підзахисного, а отже і з обов'язком — захищати за будь-яких обставин. Можна навести такий не персоналізований приклад:

Адвокат захищає обвинуваченого у справі про убивство. Останній на зустрічі з захисником довірливо повідав, що злочин дійсно вчинений ним, однак він буде категорично заперечувати свою причетність до убивства. Підсудний також повідомив, що його друзі на волі намагаються змусити родичів жертви відмовитися від претензій. Захисник обурений цинізмом підсудного, йому щиро шкода жертву і потерпілих, однак ні повідати будь-кому довірену йому таємницю, ні відмовитися від захисту він не може і має продовжувати захист за будь-

яких обставин, навіть всупереч власним уявленням про совість і справедливість. У цьому і є унікальність становища адвоката, і вимагати від нього справедливості в цій ситуації означає нерозуміння прав, обов'язків і ролі адвоката в процесі. Ще менш обґрунтовано жадати від адвоката обіцянки у вигляді присяги про те, що він буде справедливим.

Інше питання — вибір засобів досягнення мети особисто адвокатом. Тут адвокат вправі і зобов'язаний виявити і педантичність, і особисту порядність. Обґрунтованою є вимога щодо високого професіоналізму і сумлінності адвоката при веденні справи, охайності у виборі засобів захисту та моральності їхнього застосування з урахуванням інтересів і побажань підзахисного.

Взаємини адвоката з іншими особами неминує поділяються на офіційні та неофіційні. Офіційні стосунки адвоката зі слідчим і підзахисним регулюються кримінально-процесуальним законодавством і Законом України "Про адвокатуру". Що ж стосується морально-етичних тонкощів цієї складної співпраці, то вони, впливаючи з деяких законоположень, переходять у сферу моральних відносин.

Не слід ні на секунду забувати, що визначальною функцією адвоката є односторонність його позиції і до його завдань не входять пошуки істини в справі як такої і прагнення до абсолютної справедливості. В адвоката є конкретне завдання — надати юридичну допомогу своєму підзахисному. Він зобов'язаний відшукати і використовувати в інтересах захисту всі слідчі помилки й уразливі місця у справі, що підривають і розхитують висновки слідства про винуватість підзахисного. Узаконене кредо адвоката чітко і недвозначно викладене в ст. 48 КПК України в новій редакції: "Захисник зобов'язаний використовувати передбачені в цьому Кодексі та в інших законодавчих актах засоби захисту з метою з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, підсудно-

го, засудженого та надавати їм необхідну юридичну допомогу” [10].

Можлива ситуація, коли захисник виявляє серйозний недолік у діях слідчого. Закон, слова присяги адвоката жадають від нього чесності, а отже бездоганного виконання обов'язку. Виникає закономірне запитання: повинен він вказати слідчому на цей недолік, якщо усунення слідчої помилки здатне серйозно ускладнити становище підзахисного? Як вчинити адвокату, прагнути ідеалів справедливості на шкоду інтересам свого підзахисного?

Узаконена односторонність позиції адвоката, його обов'язок дотримувати лише інтересів особи, що довірилась йому, безперечно має займати перше місце, інакше знецінюється основна ідея адвокатури — захисник є тільки захисник і більше ніхто. Етичний бік цього положення складається в односторонньому сприйнятті адвокатом зібраних матеріалів кримінальної справи, у критичному підході до їх оцінки з позицій захисту, що диктує і цілком визначені взаємини зі слідчим, що не може не викликати конфронтації між процесуальними супротивниками.

Дуже важливим фактором у роботі адвоката під час досудового слідства є встановлення нормальних, етично витриманих відносин з підзахисним у частині узгодження позицій стосовно пред'явленого обвинувачення. Часто виникає ситуація, коли підходить адвоката й обвинуваченого розходяться у питаннях щодо заявлення клопотання. З процесуального погляду адвокат не залежний від побажань або вимог свого підзахисного і може заявити таке клопотання навіть усупереч волі останнього. Однак це можливо лише за абсолютної упевненості, що клопотання не погіршить становище підзахисного. Тому такий крок вимагає дуже серйозного обговорення з підзахисним і ретельного обміркування всіх обставин.

Т.В. Варфоломеєва вважає, що “правова позиція, яку відстоює адвокат, — це не тільки його думка про обвинувачення, але й точка зору стосовно обставин, які підлягають доказуванню, а також з усіх інших

правових питань, які виникають в процесі розслідування і судового розгляду” [3].

Залежність участі адвоката-захисника від бажання підсудного породжує не правову, а психологічну залежність позиції захисника від думки підзахисного. Адже адвокат обговорює з клієнтом план захисту, вибирає його позицію. У зв'язку з цим захисник може проявити намагання відвернути конфлікт шляхом пристосування своєї позиції до точки зору підзахисного. Цей психологічний момент не може не враховуватись при оцінці становища адвоката-захисника в судовому процесі, проте, на нашу думку, його не можна включати в сферу процесуально-правового становища.

На досудовому слідстві адвокат може знайти ознаки бажання слідчого полегшити становище інших обвинувачених у справі за рахунок свого підзахисного. Чи вправі адвокат заявити слідчому клопотання, спрямовані на поліпшення становища свого підзахисного за умови, що це погіршить становище інших обвинувачених у справі осіб? Відповідно до закону адвокат не тільки має вправо, але це є його обов'язком. Такий крок адвоката виправданий з етичного погляду, бо він призваний поліпшувати становище свого підзахисного.

Складною є ситуація, якщо адвокат має сумніви щодо представлених підзахисним доказів, однак не має у своєму розпорядженні і даних про їхню неправдивість. Чи вправі він надати слідчому, суду такі докази і відстоювати їх, не ризикуючи виявитися і пособником обвинуваченого в спробі повести слідство від істини? Щодо цих питань існують різні думки. Так, Н.П. Кан вважав “несумісним з основними витоками адвокатської етики рекомендувати адвокату надавати суду докази, що слугують на користь вірогідності сумнівного для самого адвоката доказу” [6, 75].

Принципово іншу позицію з цього питання займав свого часу М.М. Полянський, що рішуче висловився на користь того, що “адвокат зобов'язаний надати суду всі ті доводи, що промовляють на користь вірогідності доказів, навіть якщо сам сумнівається в їхній вірогідності” [12].

Шлях до виходу із запропонованої ситуації лежить насамперед через її оцінку з позицій дотримання законності. Діючі кримінально-процесуальні норми — п. 1 ст. 48 КПК України і Закон України “Про адвокатуру” — недвозначно вимагають від захисника використовувати всі зазначені в законі засоби захисту з метою з’ясування обставин, що виправдують підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, пом’якшують чи виключають їхню відповідальність. У світлі цієї вимоги, адвокат просто позбавлений права, посилаючись на свої сумніви, відмовитися від будь-якої потенційної можливості відстояти інтереси підзахисного. Не можна визнати відмову від використання представлених обвинуваченим доказів морально виправданим, тому що сумнів зобов’язує адвоката до дії, а не до капітуляції.

Українська педантична і скрутна для адвоката є ситуація, коли для укріплення позицій захисту необхідні показання свідка, проти виклику якого заперечує сам обвинувачений з особистих чи інших конфіденційних міркувань. Тут немає єдиного рецепту. Якщо обвинувачений недостатньо уявляє собі вагу майбутньої відповідальності чи розраховує уникнути її без виклику цього свідка, адвокат має донести до свідомості підзахисного, які наслідки мають ці дії підзахисного. Якщо зусилля адвоката наштовхуються на безглузду упертість або нерозуміння обвинуваченим ситуації, адвокат, виходячи з етичних міркувань, має пояснити підзахисному, чому він приймає таке рішення — самостійно клопотатися про виклик цього свідка.

Ситуація, коли адвокат щиро сприймає запевнення підзахисного в його невинуватості, трапляється не часто. У деяких випадках, переконання захисника в правоті обвинуваченого зливається з професійним обов’язком, моральною необхідністю захисту безпідставно обвинуваченої в злочині людини. В адвокатській практиці — це ідеальний випадок.

Набагато складніше, коли злочин огидний, сумнів у його доведеності немає, особистість обвинуваченого відразлива,

а захищати потрібно в силу професійного обов’язку за призначенням слідчого чи суду. Як змусити себе до сумлінного пошуку огріхів слідчого чи обставин що пом’якшують вину?

Вихід є і він зазначений у законі. По-перше, міцна професійна установка — для адвоката не існує справ важливих чи неважливих. По-друге, відштовхуюча особистість злочинця — ще не свідчення того, що він говорить неправду. По-третє, чим важчий злочин і складніший захист, тим відповідальніше завдання адвоката і тим сумлінніше слід працювати над матеріалами справи.

Адвокат вправі і має заявити підсудному про своє негативне ставлення до аморальних способів і методів захисту (наклеп, обмова тощо) і категорично відмовитися використовувати їх у судовому засіданні. Він так само зобов’язаний роз’яснити підзахисному можливу негативну реакцію суду на подібні методи захисту. Однак захисник не вправі і не повинен перешкоджати підсудному у його рішенні самостійно надати розголосу ті чи інші свідчення, якщо останній розраховує на позитивний результат. У цьому разі відповідальність за погіршення позиції захисту лежить на підзахисному [7, 189].

“Адвокати — це люди безстрашні і красномовні, опора невинності і бич злочину... Їхня діяльність дорожочіна для людства і необхідна для духовного прогресу суспільства. Це школа громадянських чеснот, де таланти і доблесті навчилися, захищаючи справи громадян перед судом, в один прекрасний день виступати на захист народу перед законодавцем...” [8].

Таким чином, ми бачимо, що вимога професійної рівності сторін (обвинувача і захисника) є необхідним початком гарантування життєдіяльності правових принципів здійснення правосуддя: змагальності, рівності, справедливості судочинства. Тому реальне забезпечення професійної процесуальної рівності сторін повинно стати головним діючим початком у діяльності суду з організації і керівництва процесом.

Список літератури:

1. *Аврах Я.С.* Психологические проблемы защиты по уголовным делам. — Казань.: Изд. Казан. ун-та., 1972.
2. *Барцевский М.Ю.* Адвокатская этика. — Самара: Резоров, 1999. — 288 с.
3. *Варфоломеева Т.В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. — К.: Вища школа, 1987. — 152 с.
4. *Васильев В.Л.* Юридическая психология. — СПб: Питер, 2001. — 640 с.
5. *Зелинский А.Ф.* Криминальная психология. — К.: Юринком Интер, 1999. — 240 с.
6. *Канн Н.П.* Вопросы защиты по уголовным делам. — Ленинград, 1967.
7. *Кокорев Л.Д., Котов Д.П.* Этика уголовного процесса: Учебное пособие. — Воронеж, 1993.
8. *Кони А.Ф.* Собрание сочинений в 8 т. / Под общ.ред. Базанова и др. Т. 1. — М.: Юрид. лит., 1969. — 567 с.
9. *Кравченко О.А.* Сутність і поняття спеціальних знань у кримінальному процесі та криміналістиці // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. — 1998. — № 3 (5).
10. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. — К.: Форум, 2003.
11. *Лукашова Е.А.* Право, мораль, личность. — М.: Юрид. лит., 1986.
12. *Полянский Н.Н.* Очерк развития советской науки уголовного процесса. — М.: Акад. наук СССР, 1960. — 212 с.
13. Проблемы судебной этики / Под. ред. М.С. Строговича. — М.: Наука, 1974. — 272 с.
14. Психологія: Підручник для вузів / За ред. Ю.Л. Трофімова. — 2-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 2000. — 558 с.
15. *Строгович М.С.* Суд и адвокатура // Конституционные основы законодательства в СССР. — М., 1981.
16. *Тер-Акопов А.А.* Юридическая логика: Учеб. пособие. — М.: МНЭПУ, 1999. — 116 с.
17. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства. — СПб: Альфа, 1996. — Т. 1. — 552 с.
18. *Чуфаровский Ю.В.* Юридическая психология: Учеб. пособие. — М.: Право и Закон, 1997. — 310 с.
19. *Шепель В.М.* Управленческая психология. — М.: Экономика, 1984. — 248 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются положения о психологическом взаимодействии субъектов уголовного процесса в соответствии с принципом равенства сторон.

SUMMARY

The article investigates the provisions about psychological interaction of the subjects of the criminal process in accordance with the principle of the equity of parties.

Рекомендовано кафедрой кримінального процесу та криміналістики

Подано 24.11.06